



**FATİMİ HALİFESİ EL-AMİR Bİ-AHKÂMU'LLAH'IN SİKKELERİNİN HAÇLILAR TARAFINDAN
BASILMIŞ TAKLİTLERİ**
**THE IMITATIONS OF THE FATIMID KHALIFA EL-AMIR BI-AHKAMU'LLAH COINS PRINTED BY THE
CRUSADERS**

Ramazan UYKUR*

Öz

Bu makalede Mardin Müzesi sikke koleksiyonunda tespit edilen bir altın (dinar) ve bir gümüş (dirhem) sikke ele alınmıştır. Sikkeler ön ve arka yüzleri aynı düzenlemede olan iç içe üç daire formundan oluşmuştur. Bu daireler arasında da bir takım yazı taklidi harf ve şekiller yerleştirilmiştir. Her iki sikkenin şekilleri tamamen aynıdır, böylece aynı kalıptan basıldıkları ortaya çıkmaktadır. Sikkeler ayrıntılı incelendiğinde bunların sikke bilgisi veren bir yazıt olmadığı, kufi harflere benzetilmeye çalışılan anlamsız bir takım şeyler olduğu anlaşılmıştır.

Sikke katalogları incelendiğinde, özellikle Fatımi halifesi el-Amir bi-Ahkâmullah'ın sikkelerine benzerliği dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi isimlerini Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'dan aldıklarını iddia eden Fatımiler İslam tarihinin ilk Şii hilafetini kurmuşlardı. Kahire'yi merkez edinerek İslâm âleminin liderliği için Abbasilerle mücadeleye girmiş ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelmişlerdi. Yapılan inceleme sonucunda söz konusu sikkelerin Fatımi halifesi el-Amir'in sikkelerinin, Kudüs'ü işgal etmiş Haçlılar tarafından yapılmış taklitleri olduğu anlaşılmıştır.

Haçlılar Kudüs ve Filistin bölgelerini ele geçirdiklerinde kendi paraları yerine yerel halkın bildiği ve bölgede yaygın olarak kullanılan paraları taklit etmeyi uygun gördüler. Bu taklit sikkeler, 495 ila 524 (1101-1130) arasında hüküm süren el-Amir'in darp ettirdiği dinarların kopyalarıydı. Fatımi sikkeleri oldukça kaliteli ve okunaklı kufi bir hat ile yazılıyorken, kopyalar son derece kabaydı ve yazı bile yoktu. Muhtemelen kalıpları yazanlar Arap harflerini bilmiyor, sadece taklit etmeye gayret gösteriyordu. Taklit edilen Fatımi sikkelerinde iç içe daire formları bir gelenek halini almıştı. Sikkelerde orta dairenin etrafında Kelime-i Tevhid, son daire içinde ise Emevi ve Abbasi dönemi sikkelerinde olduğu gibi Tevbe Suresi 33. ayet yazılması bir gelenek halini almıştı. Fatımi dinarlarında ise Kelime-i Tevhid'e "Aliyyen Veliyullah" ibaresi eklenerek İsmaili/Şii inançlar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatımi, Şii, İsmaili, Halife el-Amir, Kudüs, Haçlılar.

Abstract

In this article, a golden (dinar) and a silver (dirham) coin detected in the Mardin Museum coin collection were addressed. The coins were made up of three circular shapes one placed inside of another one the front and back side of which are of the same presentation. Some kind of imitated writing of letters and shapes were placed between these circles. The shape of both coins are identical, therefore it is deducted that they were printed using the same mold. When the coins are examined closely, it was understood that these are not inscriptions giving information about coins; they are only meaningless things which were intended to look like cufic letters.

When the coin catalogues are examined, it is noticed that these look especially like the Fatimid Khalifa el-Amir bi-Ahkâmullah's coins. As it is known, Fatimids who claim to have acquired this name from the Prophet Mohamed's daughter Fatima established the first khalifate of the history of Islam. They took Cairo as their capital and battled with the Abbasids for the leadership of the Islamic world and shortly they became a big state. As a result of the examination, it was understood that the Fatimid Khalifa el-Amir bi-Ahkâmullah's coins in question were imitations made by the Crusaders who invaded Jerusalem.

When the Crusaders invaded the Jerusalem and Palestine areas, they considered appropriate to imitate the coins commonly used in the area and known by the society instead of using their own money. These imitated coins were the copies of the dinars minted by el-Amir who reigned between the years 495 to 524 (1101-1130). While the Fatimid coins were written on with vert high quality and legible cufic script, the copies were extremely rough and did not even have writings on them. The ones who made the molds probably did not know the Arabic letters and they were just trying to imitate them. The form of circles one inside another became a tradition of imitated coins. It became a tradition to write the Islamic confession of faith around the central circle of the coins and the Verse 33 of the Tevbe Surah inside the last circle just like it was in the Umayyad and Abbasid era coins. In Fatimid dinars, the expression "Aliyyen Veliyullah" was added to the Islamic confession of faith to indicate Ismailism/Shiism.

Keywords: Fatimids, Shia, Ismailism, Khalifa el-Amir, Jerusalem, Crusaders.

Giriş

İslam tarihinin ilk Şii hilafetini kuran Fatımiler isimlerini Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'dan aldıklarını iddia ederler. Ubeydullah el-Mehdi, Fatımilerin ilk lideri ve tarihteki ilk Şii halifedir. Ancak onların Peygamberin soyundan geldiğini kabul etmeyen bazı Sünnî yazarlar ilk kurucuları Ubeydullah el-Mehdi 297-322 (909-934)'den dolayı onlara Ubeydiler ismini uygun görürler. Fatımiler devleti, imametini Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'e geçmesi gerektiğini savunarak İsmaili mezhebini oluşturmuş İsmaili Araplar tarafından kurulmuştur. Fatımiler Kahire'yi merkez edinerek İslâm âleminin liderliği için Abbâsilerle

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı.



mücadeleye girmiş ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelmişlerdir (Poole 1898: 77; Azimli, 2005: 60-62; Alican, 2014: 3; Seyyid, 1995: 228).

İlk Halife Ubeydullah el-Mehdi'den sonra yerine oğlu Kaim Biemrillah ikinci Fatımi halifesi oldu. Kaim Biemrillah, tebâsının inançlarını göz ardı ederek İsmaili/Şii akideleri halka dayattığı için, Sünni ve Harici halk ile sorunlar yaşamış ve ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Karışık ve çalkantılı bir dönemin ardından 335 (947)'de Kaim Biemrillah'ın ölümüyle yerine oğlu Mansur halife oldu. Yetenekli bir yönetici olan Halife Mansur bir takım başarılarından sonra 341 (952)'de vefat etti ve yerine oğlu Muizz Lidinillah geçti. Muiz, Mısır'da egemen olan İhşidilerin yöneticisi Kafur'un ölümüyle birlikte komutanı Cevher'i görevlendirerek Mısır'ı ele geçirdi. Böylece tarihte ilk defa Bağdat hilafetini tanımayan bir yönetim Mısır'da iktidar oldu. Ardından da 358 (968) yılında Şam'ı ele geçirerek topraklarına kattılar (Çağatay, 1960: 71; Seyyid, 1995: 230).

975 yılında hilafet makamına Aziz Billah geçmişti. Onun döneminin sonunda Fatımi hilafeti oldukça genişledi. Aynı zamanda Aziz Billah Bizans imparatorundan her Cuma Kostantine'deki camide kendi adına hutbe okunmasını bile sağlamıştı. Aziz Billah'ın 386 (996) yılında ölümünden sonra oğlu Hakim Biemrillah yönetimi ele aldı. İktidarında, Sünniler'e fiziksel ve manevi baskılar iyice artmıştı. Sünniler ya işkenceye maruz kalıyor veya öldürülüyordu. Zulüm cami duvarlarına ilk üç halifeye hakaretler içeren yazılar yazmak boyutuna kadar varmıştı (Seyyid, 1995: 231). Abbasi hilafeti ise buna karşı koyabilecek güce sahip değildi. Bu çalkantılı dönemden sonra, yaşanan pek çok olaylar neticesinde Hakim Biemrillah'ın ölümüyle artık Fatimilerin çöküşü başladı.

Fatımiler Devleti Müstansır Billah'ın (1036-1094) zamanında en geniş sınırlarına ulaşmasına rağmen çöküntüyü durduramadı. Bu dönemde tarihin akışını değiştirecek önemli bir gelişme yaşandı. Bölgede ve İslam Dünyasında bütün dengeleri değiştiren yeni ve aktif bir güç olan Selçuklu Türkleri tarih sahnesine çıktı. Tuğrul Bey komutasındaki Selçukluların Abbasilerin hamiliğini üstlenmesi, Fatımi Selçuklu çatışmasını ortaya çıkarttı. Nihayet Selçuklular 468 (1075) yılında Suriye'yi ele geçirerek bir taraftan buradaki Fatımi etkisini sona erdirirken, diğer taraftan da Irak ve Suriye üzerinden Filistin'e kadar uzanan sahadaki Fatımi egemenliğine de son verdi (Alican, 2014: 22; Seyyid, 1995: 231).

Şekil 1. Haçlı seferleri sonrası dönemde toprak dağılımı





Fatımiler, bundan sonraki yıllarda içine düştükleri siyasi ve ekonomik bunalımdan çıkmak için bazıları sadece birkaç saat görev yapan vezir ve kadıları işbaşına getirip, azlettiler. 449-467 (1057-1074) yılları arasındaki dönemde 40 vezir ve 42 kadı görev yapacaktı. 495 (1101) yılında Vezir Efdal, Ebu Ali Mansur'u halifelığe geçirdi ve ona "el-Amir bi-Ahkâmu'llah" unvanını verdi. Ebu Ali henüz beş yaşında olduğu için yirmi yıl boyunca devleti Vezir Efdal yönetti. el-Amir genç bir halife olduğunda uyguladığı bir takım iyileştirmelerle halkın refaha ermesini sağladı. Onun dönemi Fatımilerin ekonomik bakımdan en rahat olduğu dönemlerden biri olmuştu (Seyyid, 1995: 231).

Fatımilerin ortadan kaldırılması işi ise yine bir Türk devletine denk gelmişti. Nureddin Zengi'nin emriyle 567 (1171)'de Mısırı ele geçiren Salahaddin Eyyûbî, hutbeyi Abbasiler adına okutarak Fatımi devletine son vermiştir (Poole 1898: 111-116, Çağatay, 1960: 75; Azimli, 2005: 71; Alican, 2014: 18).

I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular 493 (1099) yılında o sırada Fatımilerin elinde bulunan Kudüs'ü ele geçirerek bütün Müslüman ve Yahudileri öldürüp büyük bir katliam yaptılar. Haçlılar Filistin'de otoriteyi güçlendirdikten sonra din adamları ve asilzadelerden oluşan meclis, idarenin başına Godefroi de Bouillon'u seçti. Godefroi (493) 1100'de ölünce yerine kardeşi Urfa kontu olan Baudouin kral seçildi (Altan, 2003: 4; Demirkent, 2002: 329). Baudouin, Fatımiler ile yaptığı savaşlarda başarılı olup, Filistin kıyı şehirleri Arsuf, Kaysariye, Hayfa, Yafa, Akka ve Beyrut'u ele geçirerek Kudüs Krallığı'nın büyüme ve güçlenmesini sağladı. I. Baudouin'in ölümünden sonra Kudüs tahtına geçen II. Baudouin, saltanatının ilk yıllarını İlgazi ve Tuğtekin'e karşı mücadele ile geçirdi. II. Baudouin'in 525 (1131)'de ölümünden sonra Foulque d'Anjou kral oldu. O saltanatı boyunca İmadeddin Zengi korkusundan dolayı Müslümanlar ile anlaşma yoluna gitti. İmadeddin Zengi 538 (1144)'te ilk Haçlı devleti olan Urfa Kontluğuna son verdi (Altan, 2003: 10). 546 (1152)'de III. Baudouin kutsal ülkede doğmuş ilk Kudüs kralı olarak tahta çıktı. Ölümüyle yerine geçen Amaury de, 569 (1174)'te ölünce yerine on üç yaşında cüzzamlı oğlu IV. Baudouin geçti (Altan, 2003: 123). 580 (1185) yılında Kudüs Kralı IV. Baudouin ölümüyle ablasının oğlu V. Baudouin unvanıyla tahta çıkarıldı. Henüz küçük yaşta olan kralın da bir yıl sonra ölümü üzerine annesi Sibylle ile kocası Guy de Lusignan yönetime el koydular (Demirkent, 2002: 329-331).

Salahaddin 582 (1187)'de Hittin mevkiinde yapılan savaşta Kudüs Krallık ordusunu yok etti. Bu olayın ardından Müslümanlar Kudüs Krallığı'na ait Taberiye, Akka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalan, Gazze şehir ve kalelerini süratle ele geçirmeye başladılar. Birkaç hafta içinde büyüklü küçüklü elli iki şehir fethedilmiş sıra Kudüs'e gelmişti. Salahaddin, Haçlı heyetiyle Askalan'da görüşerek Kudüs'ü teslim etmelerini istedi. Hristiyanların şehri teslim etmeyeceklerini söylemesi üzerine Kudüs üzerine yürüdü. Kudüs önüne gelip karargah kurdu. 30 Eylül'de Haçlılar Salahaddin'in karargahuna gelip teslim olma şartlarını konuştu. Salahaddin çok az bir fide ödemek şartıyla halkın şehri terk etmesine izin verdi. 582 (1187) Cuma günü Salahaddin Kudüs'e girdi. Haçlılar'ın seksen sekiz yıl önce kana buladıkları şehirde hiçbir taşkınlık yapılmadı; Müslümanlar zafer sevincini olgunluk içinde kutladılar. (Poole 1898: 197-216; Demirkent, 2002: 331; Altan, 2003: 124).

1. Fatımi Halifesi el-Amir bi-Ahkâmu'llah'ın Sikkelerinin Kudüs Haçlı Devleti Tarafından Basılan Taklitleri





Sikke 1. Müze envanter numarası¹: Yok, Altın (dinar), 3,91 gr, 22 mm.



Sikke 2. Müze envanter numarası: Yok, Gümüş, (dirhem), 3,75 gr. 22 mm.

Ön Yüz:	Arka Yüz:
Ortada: Al-i Gaye.	Ortada: el-İmamü'l-Mansur
Birinci daire içte: Lâ İlla.... Ali.	Birinci daire içte: Ali el-
İkinci daire dışta: hamed	İkinci daire dışta: Bis.....

Mardin Müzesinde bir altın (dinar) ve bir gümüş (dirhem) sikke tespit edilmiştir. Sikkeler incelenip, okumaya çalışıldığında anlamsız bir takım işaretlerden oluştuğu ve kufi yazılara veya harflere benzetilmeye çalışıldığı anlaşılmıştır. Her iki sikkenin de oldukça iyi durumda olması, her hangi bir zarar verilmemesi, bu şekillerin aslında bir harf olmadığını göstermektedir. Ne oldukları konusu başlangıçta biraz zorlamakta ve anlamayı oldukça güçleştirmektedir. Zira bütün odak Arapça harf ve kelimelere yoğunlaştığı için bir türlü kelime çıkartılamamaktadır. Sikke kataloglar incelendiğinde ise başlangıçta Fatimi hükümdarı el-Amir bi-Ahkâmu'llah'ın İskenderiye, Tripoli, Mısır gibi şehirlerde darp edilmiş sikkelerinden ikisi olduğu sanılmaktadır (Pietraszewski, 1843; Poole, 1879; Lavoix, 1896; Artuk ve Artuk, 1970). Çünkü sikke formu ve yazıt yerleşim düzeni, bu Fatimi halifesi dönemi sikkelerinde görülen iç içe daire motifleriyle oluşturulan kompozisyonlarla ve bu daireler arasına yerleştirilen yine dairesel formlu kufi yazıtlara oldukça benzemektedir. Ayrıca el-Amir'in sikkelerindeki gibi ön yüzünde "Al-i Gaye" ve arka yüzünde de "el-İmamü'l-Mansur" yazma çabası da sikkelerin bu halifeye ait sanılmasına sebep olmaktadır. Fakat harflerin birleşme yerlerine dikkat edilirse Arapça harflerin başta, ortada ve sonda nasıl birleşeceğini bilmeyen ustalar tarafından taklit edildiği fark edilmektedir. Dinar ve dirhem her iki sikkenin yazıtları aynı kalıpta basılmıştır (Sikke 1, 2).



2. Halife el-Amir bi-Ahkâmu'llah'ın Taklit Edilen Sikkесinin Tanımı ve Yazıtların İçeriği:

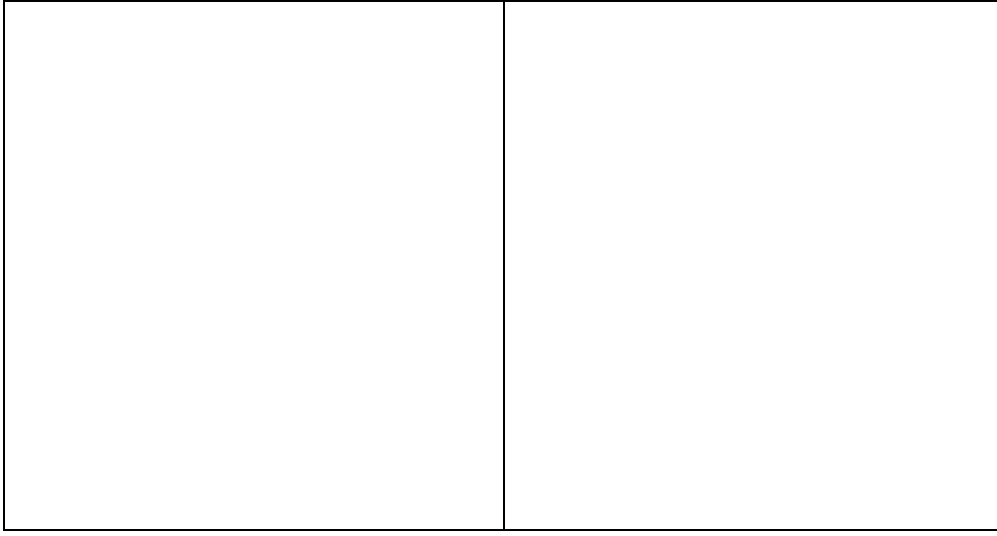
¹ Araştırmanın yapıldığı 2006 ve 2007 yıllarında farklı zamanlarda yapılan çalışmalarda bu iki sikkenin envanter numarası bulunmamaktaydı.



el-Amir'in taklit edilen sikkelerinin ön yüzü iç içe üç daireden meydana gelmiştir. Ortadaki dairenin içinde kufî hat ile *عال / غاية* "Al-i Gaye" yazılmıştır. İçten birinci dairenin içinde yine daire formlu kufî bir hat ile, *على ولي الله / لا اله الا الله محمد رسول الله* "Lâ İlâhe İllâllâh Muhammedün Resûlullâh, Aliyyen Veliyullah" biçiminde Kelime-i Tevhid ve Şülik vurgusu olarak Halife Ali'nin isimleri yazılmıştır. Dıştan ikinci dairenin içinde yine daire formlu kufî yazıtta: *محمد رسول الله أرسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون* "Muhammedün Resûlullâh erselehû bi'l-Hüdâ ve dîni'l-Hakkı liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî ve leokerihe'l-müşrikûn" Tevbe Suresi 33. Ayet yazılmıştır.

Sikkenin arka yüzünde ön yüzünde olduğu gibi yine iç içe üç daire düzenlemesinden meydana gelmiştir. Ortadaki dairenin içinde iki sıra kufî hatla Fatîmi halifesinin ismi *الامام / المنصور* "el-İmamü'l-Mansur" yazılmıştır. İçten birinci dairenin içinde dairesel formlu yazıt yer almıştır. İçeriğinde Fatîmi halifesinin adı ve halifelik unvanı *ابو على الامر باحكام الله امير المؤمنين* "Ebu Ali el-Amir bi-Ahkâmu'llah Emirü'l-Mü'minîn" şeklinde yazılmıştır. Dıştan ikinci daire içinde ise dairesel formlu kitabe içinde sikkenin basım yeri ve tarihi bulunmaktadır. Bu yazıtta göre *خمس و تحتس ذا الدينر بمصره برضه بى بسم الله الرحمن الرح* "Bismillâhirrahmanirrahim duribe hâze'd-dinar bi-Mısır sene hamse ve hamsemie" yazılarak Mısır'da 505 (1112) yılında darp edildiği belirtilmiştir (Şekil 2).

	
<p>Birinci daire içte: لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله</p> <p>Ortada:</p> <p>عال غاية</p> <p>İkinci daire dışta: محمد رسول الله أرسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون</p>	<p>Birinci daire içte: ابو على الامر باحكام الله امير المؤمنين</p> <p>Ortada:</p> <p>الامام المنصور</p> <p>İkinci daire dışta: ذا الدينر بمصره برضه بى بسم الله الرحمن الرح خمس و خمسائة تحتس بمصر</p>



Şekil 2. Halife el-Amir bi-Ahkâmu'llah'ın taklit edilen sikkesinin yazıtları².

3. Değerlendirme ve Sonuç

Hıristiyan dünyasında, Kudüs Haçlı Krallığı'nın Fatımi dinarlarını taklit etmeden daha önce, Suriye'yi Fatimilerden alan Bizanslılar burada tartısı ve ayarı düşük "tetarteron" diye bir altın sikke darp etmişlerdi.

Selçuklular'ın Suriye'yi geri alması Haçlı seferlerine yol açmış ve Haçlılar burada Fatımi dinarı taklidi üzerinde Arapça olarak Hıristiyanlık sembolleri bulunan altın sikkeler bastırmışlardı. Arapça kaynaklarda "sûrî dinar" diye geçen bu sikkeler, Batı kaynaklarında yine Bizans'ın altın sikkesi için kullanılan "besante" adıyla anılmış, fakat İslam için kullandıkları "sarrasain" ile tanımlama yapılarak "besantes des croises, besantius sarracinatus, sarrazinos" şeklinde anılmıştı. Haçlı seferleri sırasında ekonomik öncülüğü ele geçiren Batı Avrupa'da beş asırlık bir aradan sonra yeniden altın para darbına başlanmıştı. (Sahillioğlu, 1994: 354).

Haçlılar Kudüs ve Filistin bölgelerini ele geçirdiklerinde altının ana değişim aracı olduğu bir bölgeye altın para geleneği olmayan ülkelerden gelmişlerdi. 13. yüzyıla kadar değersiz küçük paralar kullandıkları da bilinmekteydi (Bates, 1989: 421). Bu nedenle, kendi paraları yerine yerli nüfusa aşına olacak ve kolay kabul görecektir paraları taklit etmeyi en kolay yol gördüler. Bu taklit sikkeler, 495 ila 524 (1101-1130) arasında hüküm süren el-Amir'in darp ettirdiği dinarların kopyalarıydı. Muhtemelen o bölgede en yaygın dolaşımda olan sikkeler olduğu için Haçlılar çoğunlukla bu sikkeleri tercih etmişlerdi (Bates, 1989: 427). Burada dikkati çeken husus Fatımi sikkeleri her zaman okunaklı kufî bir hat ile yazılmıştı. Fakat kataloglarda görülen taklitlerin bir kısmı oldukça kaliteli bir hat ile yazılmışken (Wijdan, 2004: 11) diğer bir kısmı da -örneğimizde olduğu gibi- son derece kabaydı ve okunamıyordu; aslında bunlarda bir kelime bile yazmıyordu. Muhtemelen kalıpları yazanlar sadece örneklerdeki yazıları taklit etmeye gayret gösteriyordu, ne yazdığı ve yazıtların anlamlarının ne olduğu hakkında hiçbir fikirleri bile yoktu (Şekil 3, 5).

² Artuk'un yayınladığı deki sikkenin benzeridir (Artuk, 1970: 212, no 671).



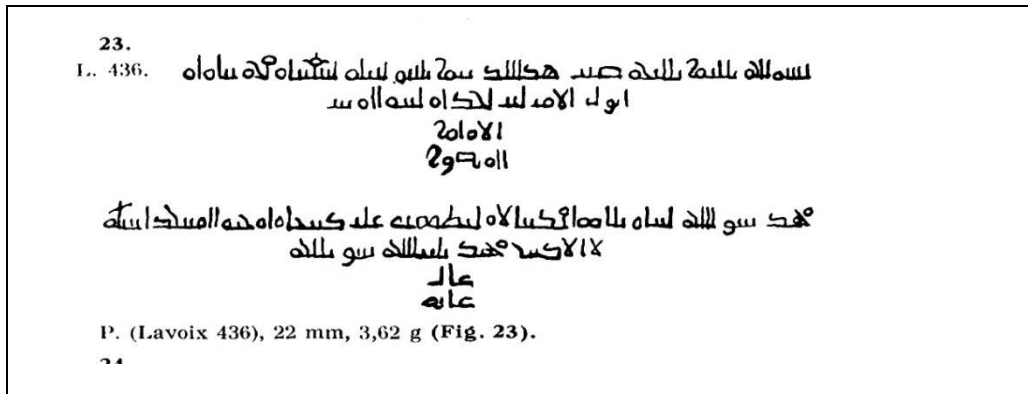
Şekil 3. Kudüs Haçlı Kontluğu taklit sikkesi.



Şekil 4. Halife el-Amir'in taklit edilen Mısır darpı dinarı.

Taklit sikkelerde şaşırtıcı bir şekilde haç veya İsa gibi hiçbir Hıristiyanlık sembolüne ya da sözüne rastlanmıyordu. Fakat okunabilenler de el-Amir'in dinarlarında olduğu gibi, Tevbe Suresi, 33. Ayet, Kelime-i Tevhid ve Aliyyen Veliyullah gibi İslami ibareler daima bulunuyordu. Hatta el-Amir'in sikkelerinin üçüncü dairesi içinde Müslüman olmayan bütün toplumları hedef alan "Müşriklerin hoşuna gitmese de kendi dinini diğer bütün dinlere karşı üstün getirmek üzere doğru yol ve gerçek din ile Muhammed'i gönderen O'dur" Ayetini bile olduğu gibi kopyalamışlardı.

Taklit sikkeler Kudüs'te veya başka bir yerde basılmış olsalar bile darp yeri daima Mısır yazılıyor, darp yılı ise asılların tarihleri olan 506 ila 516 (1113-1123) yılları arasında bir tarih taşıyorlardı. Ağırlıklarında ise eşit bir standarda rastlanılmıyordu, yaklaşık 3,35 ila 3,65 gr arasında değişiyordu. Asıllar ise 3,55 ve 4,30 gr. arasında değişen ağırlıklarda olabiliyordu (Pietraszewski, 1843; Poole, 1879; Lavoix, 1896; Artuk ve Artuk, 1970).





Şekil 5. Kudüs Haçlı Krallığı'nın taklit sikkelerin, Halife el-Amir'in sikkelerinde görümlerin yazıtların hayali harfleri (Balog ve Yvon 1958: 149).

Bates'e göre el-Amir'in sikkeleri III. Baldwin 537-558 (1143-1163)'in Kudüs krallığı döneminde kopyalanmıştır (Bates, 1989: 440). Artuk ise, sikkeleri taklit edenin el-Amir'in çağdaşı II. Baudoin du Bourg olmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir (Artuk ve Artuk, 1970: 219). Halife el-Amir 495-524 (1101-1130) yılları arasında hüküm sürmüştür, dolayısıyla çağdaşı olan 492-526 (1099-1131) yılları arasında tahta geçmiş Kudüs Kralları; Godefroi de Bouillon, I. Baudouin ve II. Baudouin dönemlerinde bir gelenek haline gelerek sikkeleri taklit edilmeye devam etmiş olmalıdır.

Kataloglarda Kudüs Haçlılarının Fatımi halifelerinden yalnızca el-Amir'in değil, Mustansır Billah'ın ve Eyyûbî sultanlarının bir kısmının sikkelerini taklit ettikleri de görülmüştür. (Poole, 1897; Pietraszewski, 1843; Poole, 1879; Lavoix, 1896; Artuk ve Artuk, 1970; Balog ve Yvon, 1958: 136).

Bunun yanında Fatımi sikkelerinde iç içe daire formları kullanımı bir gelenek halini almıştır. Sikkelerin çoğunda ortada ki dairenin içi boş bırakılıyorken el-Amir'in dinarlarında "Al-i Gaye", ibaresi eklenmiştir. Orta dairelerin etrafındaki birinci çevre bordüründe Kelime-i Tevhid ve ikinci çevre bordüründe ise Emevi ve Abbasi dönemi sikkelerinde olduğu gibi Tevbe Suresi 33. Ayet yazılması bir geleneğin devamı şeklinde sürdürülmüştür (Şekil 7).



Şekil 6. Fatımi halifesi el-Aziz billah'ın dirhemi. (The David Collection)
<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/tulunids-and-Fatimids/coins/c478?show=faq>

Abbasilerde çoğu halifenin sikkelerinde gördüğümüz iç içe daireler ve bunlar arasında dairesel formlu yazıtlar neredeyse bir Abbasi üslubuna dönüşmüştür. Abbasi sikkelerinde Sünnî bir geleneğin devamı olan Kelime-i Tevhid dini bir sembol olarak daima yer almıştır. Fatımi dinarlarında ise Kelime-i Tevhid'e "Aliyyen Veliyullah" ibaresi eklenerek İsmaili/Şii inançlar belirtilerek mensup olunan aidiyet vurgulanmıştır. Böylece sikke bir Şii propaganda malzemesine dönüştürülmüştür. Sikkelerin arka yüzü de ön yüzdeki daire kompozisyonların tekrarıdır (Şekil 8).



Şekil 7. Abbasi halifesi el-Mu'tamid'in sikkesi.

KAYNAKÇA

- ALİCAN, Mustafa (2014). "Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme" *Tarih Dergisi*, Sayı 59 (2014 / 1), s. 1-26.
- ALTAN, Ebru (2003). *İkinci Haçlı Seferi*, Ankara: TTK.
- ARTUK, İbrahim ve C. ARTUK (1970). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, Cilt: I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- AZİMLİ, Mehmet (2005). "İlk Şii Halife Ubeydullah el-Mehdi ve Fatımi Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. I, s. 59-73.
- BALOG, Paul ve Jacques YVON (1958). "Monnaies à légendes arabes de l'Orient latin", *Revue numismatique* 6e, série - Tome 1, année, pp. 133-168.
- BATES, Michael L. (1989). *Crusader Coinage with Arabic Inscriptions*, Chapter XI of A History of the Crusades (Kenneth M. Setton, General Editor), VI: The Impact of the Crusades on Europe (Harry W. Hazard and Norman P. Zacour, Editors; Madison, WI), (with D.M. Metcalf), pp. 421-76.
- ÇAĞATAY, Neşet (1960). "Fâtımîler Devleti'nin Kuruluş Akideleri", *AÜİFD*, VII, s. 63-77.
- ÇELİK, Aydın (2005). "Fatımîler Devletinin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 433-453.
- DEMİRKENT, Işın (2002). "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", *DİA*, C. 26, s. 329-332
- LAVOÏX, Henri (1896). *Catalogue des Monnaies Musulmanes, Egypte Et Syrie*, III, Paris.
- PIETRASZEWSKI, Ignatius (1843). *Numi Mohammedani*, Fasciculus I, Berolini.
- POOLE, Stanley Lane (1879). *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum, The Coinage of Egypt: (A.H. 358-922), Under The Fatimee Khaleefehs, The Ayyoobees, and The Memlook Sultans*, Vol. IV, London.
- POOLE, Stanley Lane (1897). *Catalogue of the Collection of Arabic Coins at Cairo*, London.
- POOLE, Stanley Lane (1898). *Saladin and The Fall of The Kingdom of Jerusalem*, London.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1994). "Dinar, İslam Altın Para Birimi", *DİA*, C. 9, s. 352-355.
- SEYYİD, Eymen Fuâd (1995). "Fâtımîler", *İA*, C. 12, s. 228-237.
- WIJDAN, A. (2004). "Islamic Coins During the Umayyad, Abbasid, Andalusian and Fatimid Dynasties", *Foundation for Science Technology and Civilisation*, s. 1-11.
- http://www.persee.fr/doc/numi_0484-8942_1958_num_6_1_897 10/11/2017